

Belzyt, Leszek

Ludność i domy w Kazimierzu około roku 1600 : próba bilansu statystycznego

Czasy Nowożytne 3, 21-37

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leszek Belzyt
(Lipsk)

Ludność i domy w Kazimierzu około roku 1600.

Próba bilansu statystycznego

W roku 1900 ukazał się artykuł Stanisława Kutrzeby o ludności i majątku Kazimierza pod koniec XIV stulecia. Już wtedy akcentował jego autor potrzebę zajmowania się statystyką ludności w badaniach historycznych. S. Kutrzeba wykorzystał w tym celu spisy podatkowe tzw. szosu oraz listy przyjąć do prawa miejskiego, które zachowały się dla tego okresu¹. Dla późniejszych dziejów tego miasta brak takowych źródeł, dostępne są natomiast odpowiednie spisy dla wieku XVI i XVII. Pierwsze dokładniejsze rejestry podatkowe, które umożliwiają szacunki ludności, pochodzą z roku 1550 i później występują już w odstępach kilkuletnich, stanowiąc dosyć solidną podstawę do badań statystycznych². Listy przyjąć do prawa miejskiego w Kazimierzu zachowały się niestety tylko we fragmentach, dla XVI wieku jedynie z lat 1506–1533. Wobec takiego w zasadzie korzystnego stanu źródeł, zwłaszcza list podatkowych, dziwi brak jakichkolwiek większych opracowań na ten temat. W najnowszej monografii dziejów Krakowa znajdujemy lakoniczne stwierdzenie, że ludność Kazimierza wynosiła na przełomie XVI i XVII wieku co najwyżej 5000 osób, przy czym Janina Bieniarzówna odsyła czytelnika do pracy Mariana Friedberga, który podał tę liczbę³. We wstępie do inwentarza Archiwum miasta Kazimierza M. Friedberg szacuje w jednym zdaniu prawdopodobny stan ludności miasta z przedmieściami maksymalnie na 5000 mieszkańców bez określenia metody i podstawy obliczeń. Liczbę domów podaje ten autor na 430 powołując się na późniejszy, bo pochodzący z czasów okupacji szwedzkiej register z 1655 r.⁴ Brak dokładniejszych badań dotyczących ludności Kazimierza w XVI i XVII wieku zadziwia tym bardziej, że stanowił on ze swymi przedmieściami dosyć ważną część aglomeracji miejskiej Krakowa, który jako siedziba królewska do 1609 roku wzbudzał i wzbudza bardzo duże zainteresowanie historyków.

Kazimierz na przełomie XVI i XVII wieku składał się z miasta otoczonego murem obronnym oraz z przedmieść, spośród których najważniejszy i największy był Stradom leżący po drugiej, północnej stronie starej Wisły, połączony z Kazimierzem Mostem Królewskim (pons regalis). Poza Stradomiem istniały na zewnątrz murów mniejsze przedmieścia, jak: osiedle przy szpitalu i klasztorze św. Jadwigi (właściwie jeszcze w obrębie Stradomia) jak również osada szewców (inter sutores) za bramą krakowską i małe osiedle za bramą wielicką, dalej Pobrzeże

(Pobrzezie) – trzy ostatnie leżały na wyspie kazimierskiej pomiędzy odnogami Wisły oraz w końcu Zabłocie, które znajdowało się na południowy-wschód od Kazimierza z drugiej strony dzisiejszego głównego nurtu Wisły. Dawniej płynęła tam odnoga Wisły zwana „Zakazimierką”. Samo miasto wewnątrz murów dzieliło się na część chrześcijańską i żydowską. Dzielnica żydowska zajmowała północno-wschodnią część miasta i była po 1608 r. oddzielona wysokim murem od dzielnicy chrześcijańskiej. W interesującym nas okresie zaczynała ona przeżywać swój największy rozkwit gospodarczy i kulturalny. W dziedzinie topografii uwidocznił się ten stan rzeczy w trzykrotnym rozszerzeniu miasta żydowskiego w 1553, 1583 i 1608 roku. Powstały tam w tym czasie trzy nowe synagogi, a dwie następne zbudowano w 1620 i 1644 r.⁵ Po ostatnim powiększeniu wynosił obszar miasta żydowskiego prawdopodobnie (dokładnych obliczeń brak) pomiędzy 8–9 ha, co stanowiło około 1/6 obszaru całego miasta. Mieszkać tam miała na początku XVII wieku jednakże prawie taka sama liczba osób jak i w chrześcijańskiej części miasta, co wyraźnie obrazuje status społeczny i warunki mieszkaniowe gminy żydowskiej. Cały Kazimierz mierzył w obrębie murów około 50 ha⁶, przy czym znaczna część powierzchni w części chrześcijańskiej, prawdopodobnie więcej niż 30%, pozostawała w tym czasie nie zabudowana (ogrody, łąki i place). Poza Rynkiem Wielkim (Circulus Maioris) znajdowało się tam osiem ulic, które stale występują w spisach podatkowych: Krakowska, Wielicka, Krowia, Św. Jakuba, Rybacka, Św. Stanisława, Żydowska i Psi Rynek (mały rynek). Wymieniane były ponadto jatki mięsne i owsiane na rynku oraz jeden raz w 1550 r. ulica Tkacza. Najbardziej reprezentacyjnym miejscem był wśród nich nie tylko rynek, gdzie znajdowało się w 1632 r., według spisu kwatermistrza królewskiego Jakóba Alexandra Biedrzyckiego, 27 kamienic i 12 domów drewnianych, ale była również ulica Krakowska z 22 kamienicami i tylko 5 domami drewnianymi⁷. Na ulicy Krakowskiej, wiodącej, jak sama nazwa wskazuje, na północ przez most do Krakowa, miało swoje domy w 1609 r. sześciu rajców⁸. W roku 1605 natomiast zanotowano na liście podatkowej pięciu rajców i dwóch ławników mieszkających przy rynku oraz trzech rajców i trzech ławników przy ulicy Krakowskiej. Przy rynku posiadali po dwie kamienice najbogatsi mieszkańcy miasta: Joachim Fox i Jerzy (Georg) Wolff, pierwszy pochodzący prawdopodobnie ze Szkocji⁹, a drugi z Niemiec, zaś przy ulicy Krakowskiej nie mniej bogaty rajca Szymon Mrzigłodek¹⁰. Niezależnie od tego, gdzie mieszkało więcej rajców, niewątpliwie jest, że rynek i ulica Krakowska należały do najbardziej wystawnych okolic Kazimierza. Na innych ulicach spotyka się rajców i ławników wyraźnie rzadziej: na ul. Wielickiej rajca Piotr Czarny, na Rybackiej rajca Jakub Toporek (i adwokat Bartosz Toporek), na Żydowskiej rajca Rzepczyński oraz na małym rynku (Psi Rynek) rajca Pawlikowski¹¹. Murowane kamienice występowały tutaj także w mniejszej liczbie; najwięcej przy ulicy Żydowskiej (13), Wielickiej (11) i św. Jakuba (7)¹².

Cały Kazimierz chrześcijański liczył, według taryfy Biedrzyckiego, 88 kamienic i 213 drewnianych domów. Ponadto znajdowało się tam 7 kościołów, 4 klasztory oraz 1 szpital (przysług dla ubogich). Odsetek budowli murowanych wynosił tym samym 32%. W części

żydowskiej, w której spisu nie przeprowadzono, gdyż nie zamierzano tam szukać kwater królewskich, miało być 21 lat później, w 1653 r. 57 kamienic i 126 domów drewnianych, a ponadto wtedy już sześć synagog, „akademia talmudystyczna” oraz kilka szkół i łaźni rytualnych¹³. Odsetek budynków murowanych był tutaj wyższy i wynosił po wliczeniu budynków publicznych prawie 36%. Z przedmieść kazimierskich Stradom posiadał 20 kamienic i 52 domy drewniane oraz 4 klasztory, 3 kościoły i 1 szpital. Zadziwiające, że odsetek domów z cegły i kamienia był tutaj stosunkowo bardzo wysoki, mianowicie sięgał 35%¹⁴. Na przedmieściu „Między szewcami” odnotował spis 2 kamienice i 20 domów drewnianych, „Za bramą wielicką” zaledwie 1 dom, „Za Skalką” – 2 domy oraz 59 domów na „Pobrzeziu”.

Razem, według spisu Biedrzyckiego, który, można to już teraz przyznać, nie uwzględnił wszystkich domów tak w Kazimierzu (około 40 za mało), jak i „Za bramą wielicką” (co najmniej o 6 za mało) oraz „Między szewcami” (co najmniej 10 za mało), dawało to z miastem żydowskim 167 kamienic, 473 domy i dwory drewniane oraz ponad 30 (32) budynków publicznych. Uzyskana liczba 672 obiektów stanowiła ponad 30% wszystkich domów w całej aglomeracji krakowskiej.

Rejestr Biedrzyckiego nie podaje wcale liczby osób mieszkających w poszczególnych domach i stąd nie może służyć jako podstawa do obliczenia stanu ludności. Dla wyznaczonego w tytule punktu chronologicznego około roku 1600, pochodzi ponadto już ze zbyt późnego okresu. Dużo lepszą pomocą dla obliczeń ludności są rejestry podatkowe z lat 1550–1609¹⁵, których rezultaty przedstawione zostały w dwóch poniższych tabelach. Pierwsza z nich jest zestawieniem danych dotyczących liczby budynków mieszkalnych uwzględnionych w poszczególnych spisach podatkowych, w drugiej natomiast znalazły się liczby podatników wypisanych w tychże źródłach. Tabela nr 3 ukazuje z kolei stan liczebny domów i podatników w Kazimierzu i na przedmieściach według najwyższych danych wybranych w zasadzie z lat 1581–1609. Wydaje się, że zastosowanie takiej metody dla ujawnienia rzeczywistej liczby budynków i osób płacących podatki jest wskazane, gdyż poszczególne spisy nie obejmowały nigdy wszystkich domów i osób, pomijano np. często własność duchowną i szlachecką oraz niekiedy osoby, które już wcześniej uiściły podatek lub też były z niego w danym roku zwolnione. Do takich wniosków prowadzi też analiza wyników zamieszczonych w tabelach. Jest niemożliwe, aby w ciągu kilku lat zmniejszyła się wyraźnie liczba domów, prędzej już podatników, jeżeli nie zanotowano w tym czasie jakichś katastrof np. pożaru¹⁶. Ponadto dla lat 1605–1609 obniża nienaturalnie ogólny stan domów i podatników brak danych ze Stradomia, gdzie było około 60 obiektów z około 200 rodzinami oraz z Zabłocia, gdzie znajdowało się do 20 domków z ogrodami. Podczas naszej analizy nie chodzi nam natomiast o ustalenie dokładnych liczb na określony punkt czasowy w roku 1600, tylko o oszacowanie maksymalnie możliwego poziomu w okresie kilkudziesięciu lat od około 1580 do 1610 roku. Osiągnięte poprzez to zestawienie w Tab. nr 3 rezultaty: 457 domów mieszkalnych¹⁷ i 1124 podatników są naszym zdaniem jeszcze odrobinę zaniżone. Przede wszystkim dlatego, że dane ze Stradomia z 1576 lub 1585 r. są dla przełomu wieków już nieaktualne, a wcześniejsze liczby dotyczące podatników były znacznie wyższe

(najwięcej w 1553 r. – 263 i w 1555 r. – 249 podatników)¹⁸. Wiele wskazuje na to, że Stradom w latach 1580–1610 rozwijał się korzystnie, powiększając prawdopodobnie liczbę domów i mieszkańców, jak to było też w przypadku miast Krakowa i Kazimierza oraz przedmieść krakowskich w tym okresie. Leżąc pod Wawelem był Stradom atrakcyjnym miejscem, w którym nabywali domy pod koniec XVI wieku dworzanie i nawet magnaci¹⁹.

Na podstawie osiągniętych wyników, które w związku z wyżej przedstawionymi uwagami nie wyznaczają jeszcze rzeczywistej liczby domów i zamieszkujących je rodzin w Kazimierzu i na jego przedmieściach na przełomie wieków XVI i XVII, można ważyć się na ogólny szacunek ludności. Przed podjęciem obliczeń konieczne jest kilka wyjaśnień. Liczbę podatników traktujemy tutaj jako liczbę rodzin, chociaż w kilku, może kilkunastu przypadkach są to pojedyncze osoby oraz ponadto rodziny niepełne, bez mężczyzn. W naszym przypadku możemy szacować liczbę ludności na podstawie liczby domów albo liczby podatników. S. Kutrzeba zastosował wobec liczby płatników z końca XIV w. przelicznik zaczerpnięty z rezultatów spisu ludności z Norymbergi w 1449 r. Wypadało tam na 100 mężczyzn 118 kobiet, 164 dzieci i 87 osób służby. Dla liczby 385 podatników otrzymał on 1647 mieszkańców (mnożnik 4,3), dla liczby 425 podatników – 1988 mieszkańców (mnożnik 4,7) oraz dla liczby 397 podatników – 1684 mieszkańców (mnożnik 4,2). Wysokość mnożnika zależy w tym przypadku od liczby mężczyzn i kobiet wśród płatników podatków, średnio dla trzech wymienionych spisów wynosi on 4,4²⁰. Stosując taki przelicznik do naszych danych (Tab. nr 3) uzyskamy 3430 mieszkańców w Kazimierzu oraz około 1400 na przedmieściach (tutaj mnożnik 4,0). Do tego należy doliczyć niewielką liczbę szlachty, która nie została uwzględniona w spisach podatkowych, znacznie większą liczbę duchowieństwa świeckiego i zakonnego (10 kościołów, 8 klasztorów i 2 szpitale), liczbę mieszkańców szpitali oraz tzw. osoby luźne, np. żebracy, włóczędzy, sezonowi i okazjonalni robotnicy itp. Razem być może 600–800 osób, z czego około 300 duchowieństwa. Dałoby to ogólną liczbę mieszkańców Kazimierza około 4000 i przedmieść około 1600 osób, z czego prawdopodobnie 1000 w Stradomiu. W przypadku innych miast stosuje się do obliczeń liczby ludności także podobne metody. W Hamburgu było np. około roku 1400 1175 podatników, a Heinrich Reincke oszacował z tej liczby 8000 mieszkańców miasta (praktyczny przelicznik wynosi tutaj 6,8)²¹. W Gdańsku spisano w 1416 r. 2355 podatników w Mieście Głównym (Rechtstadt), co dało Paulowi Simson podstawę do obliczenia liczby ludności na ok. 11500 osób (mnożnik 4,9). W roku 1504/1506 było tam 5219 podatników, z czego tenże autor wyliczył ok. 26000 mieszkańców (mnożnik 5)²². We Wrocławiu oszacowano natomiast dla 1470 r. z liczby 1453 członków cechów nazwanych w zestawieniu wyników podatnikami, co może powodować fałszywą interpretację, 18945 mieszkańców. Daje to praktyczny mnożnik 13, zastosowany jednakże tylko do części spośród wszystkich płatników podatków²³. Stosując podobną metodę oblicza się dla tego miasta dla 1579 r. ponad 29000 mieszkańców przy 1919 członkach cechów (mnożnik 15) oraz dla 1617 r. 30500 mieszkańców przy 2004 mistrzach rzemieślniczych (mnożnik 15,2)²⁴. B. Mendl jest w swoich obliczeniach liczby ludności we Wrocławiu znacznie ostrożniejszy

i szacuje dla 1403 r. 14000–15000 mieszkańców przy 2272 „prawdziwych” podatnikach (mnożnik 4,7 plus szlachta, duchowieństwo itd.; praktyczny mnożnik 6,2)²⁵.

Tabela 1. **Domy w Kazimierzu i na przedmieściach 1550–1609**

Ulica/Rok	[1]1550	1550	1555	1556	1560	1576	1587	1605	1607	1609
Mazniki/Waga	5	7	—	17	5	17	19	46	30	36
Rynek	42	42	17*	16*	14*	42	45	45	33*	45
Krakowska	28	30	17	17	17	30	30	28	30	29
Wielicka	16	9	19	18	18	18	19	20	20	21
Krowia	27	8	28	22	21	30	33	36	35	34
Św. Jakuba	16	21	21	19	21	19	22	20	19	20
Rybacka	—	16	13	8	7	17	17	18	17	21
Św. Stanisława	9	9	8	2	8	8	9	10	11	10
Żydowska	47	52	50	52	46	44	44	53	49	45
Psi Rynek	36	41	61	50	49	47	42	54	60	52
Tkacza	—	19	—	—	—	—	—	—	—	—
Cale miasto	226	254	234	221	206	272	280	330	304	313
Stradom	37	37	46	49+	42	55	50	—	—	—
Za br. Wielic.	—	9	—	—	—	—	—	6	5	7
Między szewc.	22	22	—	20+	19	18	25	32	29	31
Św. Jadwiga	7	9	—	—	—	—	4	—	—	—
Zabłocie	—	—	—	—	—	18	18	—	—	—
Przedmieścia	66	77	46	69+	61	91	97	38	34	38
Ogółem	292	331	280	290	267	363	377	368	338	351

Źródło: APK, AmKaz, sygn. K–363, K–746–747, K–749, K–752–754, K–762–764.

[1] – Klemens Bąkowski, *Historia miasta Kazimierza pod Krakowem w XVI wieku*, Kraków 1902, ss.62–64.

* – Rynek: dane niepewne.

+ – Stradom i Między szewcami: dane z 1557 r.

Tabela 2. Podatnicy w Kazimierzu i na przedmieściach 1550–1609

Ulica/Rok	1550	1555	1556	1560	1568	1576	1581	1587	1605	1609
Mazniki/Waga	19	—	17	6	4	17	22	22	52	36
Rynek	116	64	33*	37*	93	64	83	70	104	123
Krakowska	82	49	30	40	73	54	62	50	45	58
Wielicka	37	45	22	32	36	26	36	39	42	46
Krowia	37	39	27	36	47	38	61	50	68	92
Św. Jakuba	34	46	31	38	34	26	36	34	41	43
Rybacka	39	44	14	15	32	54	38	30	58	51
Św. Stanisława	39	47	2	17	25	16	21	18	20	16
Żydowska	116	114	112	133	104	114	129	88	124	143
Psi Rynek	89	106	118	109	137	95	136	68	119	139
Cale miasto	608	555	406	463	585	508	624	469	673	747
Stradom	44	249	150+	184	132	152	155	104	—	—
Za br. Wielic.	—	—	—	—	—	—	—	—	6	11
Między szewc.	23	—	26+	37	64	33	—	49	116	135
Św. Jadwiga	—	—	10+	—	37	—	—	10	—	—
Zabłocie	—	—	—	—	—	15	—	22	—	—
Przedmieście	67	249	186	221	233	200	155	185	122	146
Ogółem	675	804	592	684	818	708	779	654	795	893

Źródło: APK, AmKaz, sygn. K-363, K-746, K-749, K-752-754, K-762 i 764.

* – Rynek: dane niepełne.

+ – Stradom i Między szewcami: dane z 1557 r., Św. Jadwiga – z 1558 r.

Uwaga: dane dla 1587 r. na podstawie Spisania Mieszczan Kazimierskich, które nie objęło z całą pewnością wszystkich podatników;

2) w Stradomiu w 1585 r. wyszczególniono 177 osób – APK AmKaz, sygn. K-755, ss. 15–19 (Podwoda Stradomija).

Tabela 3. Zestawienie maksymalnych danych dotyczących liczby domów i podatników z lat 1581–1609

Ulica/Rok	Liczba domów	Liczba podatników
Mazniki/Waga	46	52
Rynek	45	123
Krakowska	30	62 [1581]
Wielicka	21	46
Krowia	36	92
Św. Jakuba	22 [1587]	43
Rybacka	21	58
Św. Stanisława	11	21 [1581]
Żydowska	53	143
Psi Rynek	60	139
Miasto	345	779
Stradom	55 [1576]	177 [1585]
Za br. Wielic.	7	11
Między szewc.	32	135
Zabłocie	18 [1587]	22 [1587]
Przedmieścia	112	345
Ogółem	457	1124

Uwaga: nie wyszczególnione dane pochodzą z lat 1605–1609.

W nowszych badaniach preferuje się jednak raczej niższy niż 5 albo 4,7 przelicznik na rodzinę, a więc w stosunku do liczby podatników. Henryk Samsonowicz przyjmuje średnio 4 osoby na rodzinę w Gdańsku (3,5–4 albo 3,5–4,5) pod koniec XVI wieku²⁶. W najnowszej monografii historii Gdańska spotykamy szacunek liczby mieszkańców Gdańska w II poł. XVI wieku na podstawie liczby domów, których było 4800. Pomnożono ją przy tym przez 10, przyjmując średnio 2 rodziny pięcioosobowe na 1 domu²⁷. Nie jest to wskaźnik wygórowany. Dla Pragi czeskiej stosuje się dla roku 1600 przelicznik wahający się od 13 do 16 osób na dom²⁸.

Dla Kazimierza na przełomie wieków XVI i XVII wydaje się uzasadnione zastosowanie raczej mnożnika 4 osób na rodzinę w mieście i średnio 3,5 osoby na rodzinę na przedmieściach, a nie przelicznik 4,4 jak to wynika z opracowania S. Kutrzeby. Daje to nam następujące rezultaty:

Kazimierz	–	3116 mieszkańców
i przedmieścia	–	1207 mieszkańców.

Są to liczby oczywiście hipotetyczne, w związku z czym napisać musimy: Kazimierz około 3100 mieszkańców i przedmieścia ok. 1200 mieszkańców. Po dodaniu wyżej już nadmienionej liczby osób nie ujętych w spisach podatkowych (szlachta – 100, duchowieństwo – 300, mieszkańcy szpitali – 100, ludzie luźni – 100, osoby nie ujęte z innych względów np. poprzez niedokładność spisu – do 200 osób) otrzymamy dla całej „aglomeracji kazimierskiej” 4900–5100 mieszkańców²⁹. W Kazimierzu średni wskaźnik liczby rodzin na 1 dom wynosił 2,26 na przedmieściach natomiast, co jest rzeczą raczej niespotykaną, był on o wiele wyższy, mianowicie 3,1 („Między szewcami” nawet 4,2). W mieście żydowskim średnia rodzin przypadających na jeden dom musiała być przynajmniej tak wysoka, jak na przedmieściach (około 3,5), co przy około dwustu domach i prawdopodobnie przy 4–5 osobach średnio w rodzinie dawałoby liczbę ludności pomiędzy 2800 a 3500 osób. Dla całego miasta z przedmieściami daje to mniej więcej sumę następującą:

Kazimierz	–	3500–3700 mieszkańców
przedmieścia	–	1400–1500 mieszkańców
miasto żydowskie	–	3000–3300 mieszkańców
razem		7900–8500 mieszkańców.

Liczba ta stanowi około 26–28% ludności całej aglomeracji krakowskiej na przełomie XVI i XVII wieku. Ponieważ liczba budynków mieszkalnych, około 650 obiektów, stanowiła z kolei około 28% wszystkich budynków mieszkalnych, których było co najmniej 2300 obiektów, możemy stwierdzić, że średnia gęstość zaludnienia domów w Kazimierzu i na jego przedmieściach mieściła się prawie idealnie w średniej dla całego krakowskiego zespołu miejskiego. Dodać

jednak należy, że wskaźnik ten był w części żydowskiej Kazimierza znacznie wyższy od średniej, a w części chrześcijańskiej natomiast – wyraźnie niższy.

Na podstawie spisów podatkowych można pokusić się o próbę naszkicowania kilku aspektów struktury społecznej ludności w Kazimierzu i na przedmieściach. W Tabeli nr 4 i Tabeli nr 5 ukazane zostały dane liczbowe dotyczące majątku nieruchomego podatników pod kątem ich przynależności stanowej i etnicznej. Zaznaczyć od razu należy, że liczby dotyczące domów szlachty i duchowieństwa są niepełne. W „Lustracji województwa krakowskiego” z 1564 r. wyszczególnionych zostało np. 21 domów ziemiańskich w Kazimierzu i przynajmniej dwa domy szlacheckie na Stradomiu oraz co najmniej dwa na Pobrzeżu (razem 25 – w Tab. nr 4 dla 1576 r. tylko 7 domów)³⁰. Do duchowieństwa należało, według „Lustracji” co najmniej 8 domów mieszkalnych w Kazimierzu, 7 na Stradomiu oraz 3 na Pobrzeżu (razem 18, a w Tab. nr 4 uwzględnionych zostało jedynie 9 domów dla 1576 r.)³¹. Mimo tych braków wyraźnie uwidoczniła została w tejże tabeli tendencja zwiększania się stanu posiadania szlachty i osób duchownych w Kazimierzu i na przedmieściach. Około roku 1600 należało do nich co najmniej 10% domów mieszkalnych w całej „aglomeracji kazimierskiej”, przy czym wyraźnie przeważali właściciele duchowni (6,5% do 3,3%). Po zastosowaniu metody uzupełnień danych liczbowych, m.in. na podstawie informacji z „Lustracji”, stwierdzić należy, że własność szlachecka obejmowała prawdopodobnie 5–6% wszystkich domów mieszkalnych, a duchowna około 7%. Na własność mieszczańską pozostaje w tym przypadku ponad 85% obiektów, przy czym zaznaczyć należy, że rachunek nie obejmuje ponad 20 budynków publicznych, które w większości należały do Kościoła katolickiego.

Struktura etniczna wśród właścicieli domów ulegała, według danych z Tab. nr 4, w okresie 1555–1605 niewielkim zmianom. Mieszczanie o niemieckich nazwiskach posiadali w Kazimierzu mniej niż 10% domów, przedstawiciele innych grup etnicznych, przede wszystkim Włosi, dysponowali około 3% domów. Na przedmieściach były odpowiednie odsetki trochę wyższe i wynosiły około 14 i 4%, według „maksymalnych” danych z 1576 i 1605 roku. Udział niepolskich grup etnicznych wśród podatników z kolei był na podstawie danych z Tab. nr 5 zdecydowanie niższy i wynosił w 1605 r. dla grupy niemieckiej około 7% (Kazimierz 7,2%, przedmieścia 6,1%)³², dla Włochów mniej niż 1% i dla innych grup, z przewagą Czechów i Rusinów – ponad 1%. Na podstawie tych ostrożnych obliczeń³³ można sądzić, że około 90% mieszkańców Kazimierza i przedmieść zaliczyć należałoby do polskiej grupy etnicznej. Wyższy odsetek przybyszów z innych krajów, z których wielu ulegało stopniowo polonizacji, wśród właścicieli domów w porównaniu z odsetkiem wśród podatników wskazuje, że stanowiła ta grupa przeciętnie bogatszą warstwę mieszczaństwa.

W całej „aglomeracji kazimierskiej” podział etniczny ludności wyglądałby, na podstawie wyżej przeprowadzonych obliczeń, w okrągłych liczbach następująco:

Polacy ok. 4500 osób, a więc	55%
Żydzi ok. 3100 osób, a więc	38%
Niemcy ok. 400 osób	– 5%
Włosi ok. 50 osób, mniej niż	1%
inni ponad 50 osób, mniej niż	1%

razem ok. 8100 osób – 100%.

Ciekawie przedstawia się także sytuacja w samym mieście Kazimierzu, zwłaszcza dlatego, że Polacy stanowili tutaj mniej niż 50% ludności:

Polacy 3250 osób, a więc	48,5%
Żydzi 3100 osób, a więc	46,3%
Niemcy 260 osób	– 3,8%
Włosi 40 osób	– 0,6%
inni 50 osób	– 0,8%

razem 6700 osób – 100%.

Tabela 4. Domy szlachty i duchowieństwa oraz przedstawicieli niepolskich grup etnicznych w Kaniemierzu i na przedmieściach 1555–1605

Domy	Szlacheckie			Duchowne			Niemieckie			Inne		
	1555	1576	1605	1555	1576	1605	1555	1576	1605	1555	1576	1605
Ulica	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Mazniki/Waga	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rynek	1	—	—	—	—	3	4	3	3	—	11	11
Krakowska	—	1	1	—	—	5	1	5	1	—	—	1R
Wielicka	—	—	—	—	—	1	3	2	1	—	1C	11
Krowia	1	—	4	—	—	2	1	2	5	—	1Z	1Z
Św. Jakuba	—	—	—	—	—	—	3	1	2	11	1R	—
Rybacka	1	—	—	—	—	1	1	3	2	11	—	—
Św. Stanisława	—	—	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—
Żydowska	1	—	2	1	1	5	3	4	2	—	1W	31
Psi Rynek	—	4	1	—	1	4	7	6	9	11	1W	—
Miasto	4	5	9	1	3	22	23	27	26	31	11 2W 1RCZ	51 1RZ
Stradom	—	1	2+	2	2	3+	6	8	3+	11 1F	1ICR	1R+
Między szewc.	—	1	1	—	—	—	—	2	3	—	—	1C
Zabłocie	—	—	—*	—	4	4*	—	6	5*	—	1R	—*
Przedmieścia	—	2	3	2	6	7	6	16	11	11F	2R1IC	1CR
Ogółem	4	7	12	3	9	29	29	43	37	41 1F	3R 2IWC 1Z	51 2R1 CZ

Źródło: APK, AmKaz, sygn. K–363, K–749, K–753, K–762.

Osoby zakwalifikowane według nazwisk lub określone bezpośrednio w spisach jako obcoekrajowcy: I – Włosi, F – Francuzi, C – Czesi, W – Węgrzy, R – Rusini, Z – Żydzi.

* – Zabłocie: dane z 1587 r.

+ – Stradom: dane z 1587 r.

Tabela 5. Podatnicy według przynależności etnicznej

Podatnicy Ulica	niemieccy			włoscy			innych grup etnicznych		
	155	157	160	155	157	160	1555	1576	1605
Mazniki/Waga	—	—	2	—	—	—	—	—	1R
Rynek	4	4	9	—	1	1	2C	—	1C
Krakowska	3	6	7	—	—	—	1F	—	1R
Wielicka	4	3	5	—	—	2	—	1C	—
Krowia	1	4	5	1	—	—	—	1Z	1Z
Św. Jakuba	5	1	3	—	—	—	—	1R	1R
Rybacka	3	3	3	—	—	—	—	—	1S
Św. Stanisława	1	1	—	—	—	—	—	1O	—
Żydowska	6	8	8	—	1	3	1FCR	1FW	2W 1F
Psi Rynek	8	5	14	1	—	1	1C	1W	1FR
Miasto	35	35	56	2	2	7	4C 2F 1R	2W 1F 1CRZO	4R 2FW 1CSZ
Stradom	8	13	4+	2	1	—+	1F	1CR	1R+
Między szewc.	.	1	5	.	—	—	.	—	1CZ
Zabłocie	.	3	—*	.	1	—*	.	1R	—*
Przedmieścia	8	17	9	2	2	0	1F	2R 1C	1CZR
Ogółem	43	52	65	4	4	7	4C 3F 1R	3R 2CW 1FZO	5R 1S 2FWC

Źródło: APK, AmKaz, sygn. K-363, K-746, K-749, K-753, K-762.

Osoby zakwalifikowane według nazwisk lub określone bezpośrednio w spisach jako obcokrajowcy:

F – Francuzi, C – Czesi, W – Węgrzy, R – Rusini, S – Szkoci, Z – Żydzi, O – Ormianie.

* – Zabłocie: dane z 1587 r.

+ – Stradom: dane z 1587 r.

Na zakończenie naszych rozważań przyjrzyjmy się jeszcze liście przyjęć do prawa miejskiego z lat 1520–1533. Jest to okres znacznie wcześniejszy i nie można danych z niego przenosić 50–70 lat później, ponieważ jednak brak jakichkolwiek informacji z końca XVI wieku, analiza tej listy wydaje się posiadać pewną wartość poznawczą. W latach 1520–1532 (lista z roku 1533 zawiera tylko 5 wpisów i została tu pominięta) przyjęło prawo miejskie 347 osób, co daje średnią roczną równą 27 osobom. Z dużych miast polskich wyższą średnią miały w tym okresie tylko Gdańsk, Kraków Poznań i Lublin, odpowiednio 107, 83, 42 i 34 osoby rocznie a niższą natomiast Toruń, Lwów i Warszawa – wszystkie trzy 23 osoby rocznie³⁴. Wśród nowych mieszczan w Kazimierzu znajdowało się 8 szlachciców (2,3%), co wskazuje na pewną atrakcyjność miasta dla tego stanu, jak również na przenikanie się wzajemne stanu mieszczańskiego i szlacheckiego³⁵. 45 osób spośród 347 zaliczyć można do niemieckiej grupy etnicznej, po 7 osób do włoskiej i rusińskiej oraz 8 do innych grup (Czesi – 4, Francuzi – 2, 1 Węgier i 1 Litwin). Osiem osób było królewskimi dworzanami i jedna osoba dworzaninem biskupim. Spośród nich było 2 Niemców, 3 Włochów i 1 szlachcic. Wśród wszystkich ośmiu szlachciców przyjętych w poczet mieszczan było także dwóch Niemców. Odrzucając wypadki wątpliwe obliczyć można, że około 78–80% osób na tych listach należało do polskiej grupy etnicznej, od 13 do 15% – do niemieckiej, po około 2% – do włoskiej i rusińskiej oraz ok. 3% do pozostałych czterech grup³⁶. Razem tworzą niepolscy nowi mieszczanie 20–22%, co jest prawie dwa razy więcej niż według obliczeń na podstawie spisów podatkowych z II połowy XVI wieku. Różnica ta nie wynika zapewne z faktu odległości czasowej między powstaniem tych źródeł, a jedynie z tego faktu, że wielu obcych przybyszów polonizowało się oraz z tego, że spisy podatkowe obejmują dużą grupę osób z niższych warstw społecznych, które nie posiadały praw miejskich i były prawie bez wyjątku Polakami³⁷.

Zamykając nasze rozważania o statystyce ludności Kazimierza podkreślić należy faktor względności przedstawionych wyników. O ile stany liczbowe domów i osób płacących podatki około roku 1600 oparte są na solidnych podstawach, to szacunki ogólne całej ludności oraz kwantytatywny zarys struktury etnicznej miasta są raczej czymś w rodzaju wysoko prawdopodobnej propozycji. Zachowane źródła z tego okresu nie dają niestety podstaw do całkiem pewnych obliczeń. Rozważania o przynależności etnicznej utrudnia dodatkowo fakt, że większość mieszkańców Kazimierza nie posiadała świadomości narodowej w dzisiejszym znaczeniu tego słowa. Najbardziej ukształtowana była wtedy świadomość przynależności religijnej i socjalnej, a dalej ewentualnie przynależności regionalnej i językowo-kulturowej. Długotrwałe procesy asymilacyjne przyczyniały się do polonizacji obcych przybyszów, a brak jest źródeł do tego, by można było jednoznacznie rozstrzygnąć w przypadku poszczególnych osób, jak daleko ten proces w określonym czasie był już posunięty. Nawet obecnie jest jeszcze prawie niemożliwe orzeczenie przynależności narodowej wielu osób żyjących na t.zw. pograniczu kultur narodowych. Z tych to względów muszą nasze szacunki dotyczące grup etnicznych pozostać liczbami bardzo niepewnymi. Mamy nadzieję, że tenże artykuł wywoła dyskusję i

stanie się poprzez to bodźcem do dalszych badań, które owe „wątpliwe” rezultaty być może zastąpią kiedyś solidniejszymi wynikami.

PRZYPISY:

1. Stanisław Kutrzeba, *Ludność i majątek Kazimierza w końcu XIV stulecia*, Rocznik Krakowski, r. 3 (1900), ss. 183–201.
2. Archiwum Państwowe w Krakowie (cyt. APK), Akta miasta Kazimierza (cyt. AmKaz), sygn. K–746 – rejestry z lat 1519–1551; sygn. K–749 (z lat 1556–1560), K–750 (1557 r.), K–751 (1558 r.), K–752 (z lat 1564–1568), K–753 (1576 r.), K–754 (1581 r.), K–755 (1581–1585 r.) oraz K–762–764 (z lat 1605–1612). Por. też *Inwentarz Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem* opr. Marian Friedberg, Warszawa 1966, ss. 232–236. Skrócony wykaz domów z 1550 r. opublikował Klemens Bąkowski, *Historia miasta Kazimierza pod Krakowem w XVI wieku*, Kraków 1902, ss. 62–64. Przydatne są również spisy innego rodzaju, jak np. Spisanie Mieszczan Kazimierskich, najemników ich, także komorników na okasowanie na przyjazd Króla nowego (prawdopodobnie z 1587 r.) oraz Rotmistrze y dziesiątnicy spisany (z II poł. XVI w.) – APK, AmKaz, sygn. K–364 i K–363.
3. Janina Bieniarzówna i Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2, Kraków 1994, s. 219. J. Bieniarzówna sugeruje, że liczba mieszkańców Kazimierza mogłaby być większa, gdyż w 1648 r. miasto wystawiło 1580 zbrojnych. Podaje ona, że opracowanie M. Friedberga jest jak dotychczas najbardziej wyczerpującym opisem Kazimierza w XVI i XVII wieku. Część obejmująca problemy ludności i zabudowy miasta jest bardzo ogólnikowa i mieści się tam na pięciu stronach. Fakt ten dodatkowo podkreśla konieczność podjęcia nowych badań na tym polu. Wśród nowszych prac o Kazimierzu należy jeszcze tutaj wymienić zwłaszcza prace Stefana Świszczowskiego, w których znaleźć można wiele ciekawych danych topograficznych. Obliczeń statystycznych nie dokonuje on w zasadzie i opiera się w tym względzie na starszych opracowaniach. Jedyną próbą szacunku ludności jest jego ocena stanu mieszkańców Kazimierza z przedmieściami na podstawie listy domów z 1550 r. Przyjął on wskaźnik 15 osób na dom, co przy 253 budynkach dało mu liczbę 4300 osób, a wraz z duchowieństwem 4500. Wynik ten jest dosyć prawdopodobny, ale metoda raczej niewłaściwa – liczba domów jest za niska (por. Tab. nr 1), a przelicznik 15 osób na dom wyraźnie za wysoki. Por. Stefan Świszczowski, *Miasto Kazimierz pod Krakowem*, Kraków 1981, ss. 145–146 oraz o dzielnicy żydowskiej: idem, *Miasto Żydowskie na Kazimierzu w świetle nowych badań*, Biuletyn Krakowski, t. 2 (1960), ss. 47–61.
4. Marian Friedberg, *Wstęp do inwentarza*, *Inwentarz Archiwum miasta Kazimierza* (ss. 9–79), op. cit., s. 15.
5. Majer Bałaban, *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu*, t. 1: 1304–1655, Kraków 1912, ss. 99–101.
6. Por S. Świszczowski, *Miasto Kazimierz*, op. cit., s. 85. Autor podaje dokładnie 48,3 ha, co pokrywa się z moimi obliczeniami na podstawie planu miasta (48,2 ha).
7. Spis Aleksandra Biedrzyckiego został częściowo opublikowany [w:] Alexander Wejnert, *Najdawniejsza taryffa domów miasta Krakowa*, Biblioteka Warszawska, t. 1, 1868, ss. 289–298. Rezultaty jej omawia szczegółowo Janina Bieniarzówna: J. Bieniarzówna i J.M. Małecki, op. cit., ss. 185–188 (część dotycząca Stradomia, Kazimierza i miasta żydowskiego).
8. APK, AmKaz, sygn. K–764. Przy rynku miał dom wtedy tylko jeden rajca, Jerzy (Georg) Wolff. W Inwentarzu Archiwum (op. cit., s. 236) register ten datowany jest w nawiasie, a więc bez zupełnej pewności, na 1612 rok. W tekście znalazłem jednak datę określającą sporządzenie listy podatkowej na 1609 r. Z 1612 r. pochodzą jedynie spisy wydatków miejskich na wino, piwo, воск i papier, co stwierdza też M. Friedberg w Inwentarzu.
9. Por. Tadeusz Słowikowski, Fox (Foxius) Jan, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, ss. 69–70, Jan Fox był synem Joachima i miał jednocześnie brata Joachima Foxa. W tekście chodzi prawdopodobnie o jego brata.
10. APK, AmKaz, sygn. 762. Rajcy przy rynku: Andrzejowicz, Pawlik, Ruczki, Grzowski i Jurek

Wolff (2 domy); ławnicy: Stanisław Ratuszny i Zakrzewski; przy ulicy Krakowskiej – rajcy: Szymon Mrzigłodek, Smuszowski i Pukał oraz ławnicy: Stanisław Gruskowicz, Makowski i Michałowicz. Na tej ulicy posiadał jeszcze klasztor św. Katarzyny 4 domy. Joachim Fox był właścicielem siedmiu domów w Kazimierzu w 1605 roku (2 przy rynku) i dwóch „Między szewcami” za bramą krakowską; Georg Wolff miał cztery domy (w tym dwa przy rynku), Szymon Mrzigłodek natomiast posiadał wtedy sześć domów: jeden przy ul. Krakowskiej i pięć obok siebie na ulicy Żydowskiej. Te ostatnie należały do największych domów czynszowych na tej ulicy i mieściły po 7 albo 5 rodzin.

11. Ibidem.

12. A. Wejnert, op. cit., ss. 295–296.

13. J. Bieniarzówna i J.M. Małecki, op. cit., ss. 187–188 i s. 197. S. Świszczowski, *Miasto Żydowskie*, op. cit., s. 212 wymienia mniejszą liczbę domów, opiera się jednak na danych z początku XIX wieku.

14. A. Wejnert, op. cit., ss. 295–296 oraz J. Bieniarzówna i J.M. Małecki, op. cit., s. 197. Dla porównania odsetek budowli murowanych wynosił, wg tej listy, w Krakowie 90% na 638 obiektów. Odsetek ten jest jednak odrobinę za wysoki, a ogólna liczba budynków o ponad sto za niska. Na krakowskich przedmieściach Garbary i Wał Krakowski znajdowało się zaledwie 8 kamienic oraz 6 kościołów, 3 klasztory i 2 szpitale, wobec 415 domów i dworów, jak również domków i dworków, drewnianych.

15. Według spisów wcześniejszych było w Kazimierzu: w 1519 r. 335 podatników, w 1520 r. – 441, 453 lub 468 podatników, w 1521 r. – 450, w 1524 r. – 445 podatników w 200 domach, w 1540 r. wynotowano 483 podatników w mieście i 309 (!) w Stradomiu „In ponte Regali”. Dane te nie zostały przedstawione w tabeli, gdyż w źródle nie przedstawiono ich według ulic, a jedynie według dwóch części miasta: „pars Corporis Christi” i „pars Sancti Jacobi”. APK, AmKaz, sygn. K–746, k. 1–532.

16. W roku 1556 miał miejsce duży pożar w Kazimierzu i w Stradomiu, co uwidoczniło się w spisie podatkowym z roku 1557 i 1558, których rezultaty ze względu na ich niereprezentatywność nie zostały zamieszczone w tabelach. Spis z 1557 r. wykazał tylko 196 domów w Kazimierzu i 398 podatników (wiele osób było po pożarze zwolnionych z podatku). Spis z 1558 r. uwzględnił jedynie 78 domów i 212 podatników w Kazimierzu oraz 3 domy i 30 podatników w Stradomiu – APK, AmKaz, sygn. K–750, ss. 89–107 oraz sygn. K–751, ss. 1–11.

17. Liczba 457 domów mieszkalnych w Kazimierzu i na przedmieściach bez budynków publicznych pokrywa się całkiem nieoczekiwanie z taką samą liczbą z listy kwatermistrza królewskiego Biedrzyckiego z 1632 r. Jest to tylko przypadek, który jednak potwierdza w pewnym stopniu słuszność metody naszych obliczeń wg „maksymalnych danych”.

18. APK, AmKaz, sygn. K–749. Liczba 177 podatników w Stradomiu podana została wg listy osób płacących podwoły w 1585 r. Zamieszkiwali oni w 46 domach (ibid., sygn. K–755, ss. 15–19). Wiemy jednak, że liczba domów już w 1576 r. wynosiła co najmniej 55, a w 1632 r. – 72 obiekty. Na przełomie wieków XVI i XVII było tam najprawdopodobniej 60–65 domów z około 230–250 rodzinami płacącymi podatki, a więc co najmniej 60 rodzin więcej niż nasze „maksymalne” dane dla Stradomia w Tab. nr 3. Liczbowa najwięcej podatników wynotowano właściwie w spisie z 1540 r. – 309 osób „In ponte Regali” – por. przyp. 14.

19. Toczyło się tam bujniejsze życie dworskie niż w samym Kazimierzu. Por. np. *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595*, wyd. Henryk Barycz, Kraków 1930, s. 57 i 127. Dnia 14 lutego 1588 r. przyjmował Jerzy Mniszek w Stradomiu w kamienicy Stanisława Ługowskiego nowokoronowanego króla Zygmunta III wraz z całym dworem oraz królową Anną Jagiellonką i królowną Anną Wazównę z ich dworami żeńskimi. Dnia 13 lipca 1592 r. umarł w Stradomiu w tej samej kamienicy marszałek litewski Albrecht Radziwiłł (prawdopodobnie zamieszkiwał tam podczas swojego pobytu w Krakowie) i stąd też dokonano uroczystego wyprowadzenia zwłok, które powódrowały, decyzją kardynała i biskupa krakowskiego, Jerzego Radziwiłła na Litwę. Dom szlacheica S. Ługowskiego wyjęty został przywilejem króla Zygmunta III z 1 października 1590 r. spod jurysdykcji miejskiej za zasługi właściciela podczas obrony Krakowa przed arcyksięciem Maksymilianem w 1587 r. – por. APK, Dokumenty, sygn. 208 i Inwentarz Archiwum, op. cit., s. 116.

20. S. Kutrzeba, op. cit., ss. 188–190. Stosując naszą metodę maksymalnych danych z Tab. nr 3

- uzyskamy dla lat 1385–1387 506 podatników. Mnożąc tę liczbę przez 4 uzyskujemy 2024 osoby w Kazimierzu a wraz z duchowieństwem i ludźmi luźnymi – około 2200. Mnożąc 506 podatników przez 4,4 (średni mnożnik S. Kutrzeby) uzyskamy 2226 osób, co wraz z wyżej wymienionymi grupami dałoby około 2400 mieszkańców w mieście. Można by sądzić z tych obliczeń, że szacunek Stanisława Kutrzeby – 2000 mieszkańców – można by odrobinkę podnieść.
21. Heinrich Reincke, *Bevölkerungsprobleme der Hansestädte, Die Stadt des Mittelalters*, t. 3, wyd. Carl Haase, Darmstadt 1973, ss. 256–302, tutaj s. 285. Autor zastosował mnożnik 5, ale najpierw do liczby płatników doliczył jeszcze mieszkańców szpitali, rajców i urzędników, duchownych i gości (1400 x 5 + kilkaset osób pojedynczych).
 22. Paul Simson, *Geschichte der Stadt Danzig bis 1626*, t. 1: bis 1517, Darmstadt 1967, s. 164 i 372.
 23. Wacław Długoborski, Józef Gierowski i Karol Maleczyński, *Dzieje Wrocławia do roku 1807*, Warszawa 1958, ss. 206–210 (Tabela na ss. 205–206). Nazwanie członków cechów podatnikami, a potraktowanie służby oraz uczniów i czeladników rzemieślniczych jako osoby nie płacące podatków budzi nieporozumienia, gdyż biedniejsze warstwy miejskie też uiszczwały podatki. Obok czeladników nawet robotnicy dniówkowi i żebracy ujmowani byli zazwyczaj w spisach podatkowych. Z tych to nieporozumień powstają dosyć astronomiczne mnożniki, tutaj 13–15, chociaż obliczenia dotyczące ogólnej liczby ludności we Wrocławiu są w zasadzie prawidłowe.
 24. Przykłady za ibidem, ss. 205–206. W tych ostatnich dwóch przypadkach mnożono liczbę członków cechów przez 5 (wielkość rodziny) oraz dalej pięć razy większą liczbę (każdy majster miał mieć wtedy ok. 5 czeladników lub uczniów) przez 1,5 (wielkość rodziny czeladniczej) i dodawano te wielkości. W praktyce mnożono więc liczbę członków cechów przez 12,5 oraz dodawano do tego duchowieństwo, szlachtę, ludzi luźnych i rzemieślników pozacechowych.
 25. B. Mendl, *Breslau zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Eine statistische Studie nach dem Steuerbuch von 1403*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, t. 63, 1929, ss. 154–185, tutaj s. 156.
 26. Por. Henryk Samsonowicz, *Zagadnienia demografii historycznej regionu Hanzы w XIV–XV w.*, *Zapiski Historyczne*, t. 28, 1963, ss. 523–555, tutaj s. 529 nn; idem, *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzы nad Bałtykiem w XIV–XV w.*, Warszawa 1968, s. 106.
 27. *Historia Gdańska*, red. Edmund Cieślak, t. 2: 1454–1655, Gdańsk 1982, s. 30. Zastosowano tutaj, jak widać to w tekście ponownie przelicznik 5 osób na rodzinę, taki jak w starszych opracowaniach o Gdańsku i Wrocławiu.
 28. Por. np. Josef Janáček, *Das alte Prag*, Wien–Köln–Graz 1983, s. 137; Jindřich Tomas, *Hospodářské a sociální poměry v pražských městech v letech 1518–1547*, *Pražský Sborník Historický* t. 7, 1972, ss. 62–96, tutaj s. 81; Zdeněk Hojda, *Der Hofstaat Rudolfs II. in Prag*, *Prag um 1600. Beiträge zur Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.*, red. Eliška Fučíková, Freren 1988, ss. 118–123, tutaj s. 121; Jaroslava Hausenblasová i Zdeněk Hojda, *Pražský rudolfinský dvůr mezi hradem a městem, Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků. Opera Historica* 3, České Budějovice 1993, ss. 115–136, tutaj s. 129, przyp. 9.
 29. Obliczenia nasze pokrywają się w tym miejscu całkowicie z szacunkiem M. Friedberga – op. cit., s. 15.
 30. *Lustracja województwa krakowskiego 1564*, cz. I, wyd. Jan Małecki, Warszawa 1962, ss. 22–24. Na Stradomiu mogło być nawet 6 domów szlacheckich: Szymon Ługowski, Borzikowski (pewni szlachcice) oraz Mathias, dworzanin królewski, Słonkowski, Narębski i Sabinka – ci ostatni nie chcieli płacić podatków, uzasadniając, że ich domy są „wolne” (ibidem, s. 24).
 31. Ibidem, ss. 22–24.
 32. W artykule tym głównym kryterium rozstrzygającym o przynależności etnicznej jest brzmienie imienia i nazwiska, przy uwzględnieniu wszystkich dodatkowych informacji, które występują w źródłach, np. o geograficznym pochodzeniu. Często spotyka się je w księgach przyjeźdźców do prawa miejskiego. Dla Kazimierza zachowały się one jednak tylko dla niewielu lat z I połowy wieku XVI. Na listach podatkowych dodatkowe informacje występują raczej rzadko, są to najczęściej bezpośrednie określenia grupy etnicznej: „Niemiec, Węgrzyn, Włach”. Kryterium brzmienia nazwiska jest bardzo zwodnie i w przypadku poszczególnych osób niekiedy całkiem fałszywe. Rajca kazimierski ze Stradomia, Adam Gołąb był np. według świadectwa kronikarza, Marcina Golińskiego, Niemcem – por. Janina Bieniarzowa, *Mieszkaństwo krakowskie XVII w. Z badań nad strukturą społeczną*

miasta, Kraków 1969, s. 41. Ponieważ brak danych o osobach przyjętych do prawa miejskiego w Kazimierzu około roku 1600, nie możemy dokonać podziału na osoby o „pewnej” przynależności etnicznej (ci, co właśnie przybyli) i o „niepewnej” – dla tych, co od kilku pokoleń mieszkali w polonizującym się mieście. Z tych to powodów używamy określenia grupy „etniczne”, a nie grupy „narodowe” czy „narodowościowe”. Chodzi nam przy tym o określenie pochodzenia kulturowego danych osób. Po trzech pokoleniach ulegały często osoby przybyłe z krajów niemieckich językowej polonizacji, ale zachowywały jeszcze wiele elementów kultury, w której wyrosli ich przodkowie. Ich niemieckie nazwisko wskazuje nam korzenie kulturalne, tradycję, która w takich rodzinach, nawet spolonizowanych językowo, jeszcze istniała. Podkreślając jeszcze raz zawodność kryterium brzmienia nazwiska, zakładamy, że przy operowaniu większymi liczbami następuje niwelacja ewentualnie występujących błędów w zaliczeniu poszczególnych osób do wyznaczonych grup etnicznych. Wątpliwości na temat tej metody por. np. Jerzy Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, t. 1: *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, ss. 320–321. Wielu badaczy nie dostrzega jednak tych trudności (przynajmniej w odniesieniu do okresu do połowy XVI w.): J. Biednierzówna, J. J. Małecki, op. cit., s. 71–74 (autorstwa J. Bieniarzówny).

33. Odsetek ten dla przedmieść uzyskamy, gdy liczby z 1576 r. dla Stradomia i Zabłocia przyjmiemy dla 1605 r. Te zamieszczone w Tab. nr 5 pochodzą z 1587 r. ze „Spisania mieszczan” i są z pewnością niepełne.
34. Piszemy tutaj „ostrożnych obliczeń”, gdyż na listach podatników nie brak jest wielu nazwisk lub tylko imion, które nie dadzą się jednoznacznie zaliczyć do którejś z grup etnicznych. Z całą pewnością przekracza ich liczba 10% osób ujętych w spisach.
35. Por. Maria Bogucka, *Z zagadnień socjotopografii większych miast Polski w XVI–XVII wieku, Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*, Warszawa–Poznań–Toruń 1976, ss. 147–175, tutaj s. 152.
36. W Krakowie otrzymało prawa miejskie w latach 1507–1611 ponad 180 szlachciców (2,7%), przy czym w II poł. XVI w. tendencja ta była silniejsza niż w I połowie. W latach 1573–1602 odsetek ten wyniósł 3,4%. Na podstawie: *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572 i 1573–1611*, wyd. Aniela Kielbicka i Zbigniew Wojas, Kraków 1993 i 1994. W drugim tomie tych ksiąg (1573–1611) doliczyła się A. Kielbicka we Wstępie, ss. VIII–IX tylko 46 szlachciców, w rzeczywistości było ich 83.
37. APK, AmKaz, sygn. K–8, k. 453–493. Wszystkie liczby według własnych obliczeń.
38. Podobną tendencję daje się zauważyć dla Krakowa podczas badania źródeł pochodzących z tego samego okresu. Por. Leszek Belzyt, *Sprachlich–kulturelle Pluralität in Krakau um 1600. Der Versuch einer topographischen Beschreibung* [w druku w Zeitschrift für Ostmitteleuropa–Forschung nr 3 z 1997 r.].